

מאת: סגן עמית גולדנברג, עוזר היועץ המשפטי לפיקוד העורף, מחלקת הייעוץ והחקיקה

בשנת 2003 נערך משפטם המאוחד של חמישה סרבני מצפון שסירבו להתגייס לצה"ל תוך טענה כי הם מתנגדים לשירות בצה"ל ולמדיניות הממשלה באזור יהודה ושומרון. המשפט עורר שיח ציבורי רחב ביחס לנושא הסרבנות, והחלטת בין הדין הצבאי המחוזי במשפט קיבלה את עמדת הצבא ביחס להבחנה בין סרבנות מצפון מטעמי פציפיזם ובין סרבנות סלקטיבית.

כתבה בעיתון "הארץ" ביחס לפרשה, 15 לספטמבר 2004

רקע עובדתי

המונח "סרבנות" מתייחס לסירובם של אנשים להתגייס לשירות צבאי כתוצאה מאידיאולוגיה מסוימת. ההבחנה המקובלת בהקשר זה היא בין סרבנות מטעמי פציפיזם, השקפת עולם המתנגדת לכל גילוי אלימות, ובין סרבנות חלקית או סרבנות פוליטית, המתייחסת לסירוב פקודה או סירוב להתגייס, מתוך התנגדות למדיניות מסוימת או ככלי פוליטי.

בעוד נושא הסרבנות מלווה את צה"ל שנים רבות, משחר הקמתו. העיסוק בנושא בלט החל משנות השמונים, בתקופת מלחמת לבנון הראשונה ובתקופת האינתיפדה הראשונה, ופרץ לתודעה הציבורית בצורתו המודרנית בתחילת שנות ה-2000, בעת פריצת האינתיפאדה השנייה, עם שליחת "מכתב השמיניסטים" לראש הממשלה. חותמו של המכתב הצהירו כי "יסרבו לשרת את הכיבוש". בשנת 2002, היבטים של נושא הסרבנות אף נידונו בבית המשפט העליון ביחס למשרתי מילואים שסירבו לשרת בשטחי אזור יהודה ושומרון (איו"ש), והוכרע כי סרבנות סלקטיבית שכזו אינה לגיטימית שכן היא "עשויה לרופף את החישוקים המחזיקים אותנו כעם" (בג"ץ 7622/02 זונשיין נ' הפרקליט הצבאי הראשי).

במשך זמן רב המדיניות ביחס לטיפול בסרבנים הייתה התמודדות, על פי רוב, באמצעות דין משמעותי. בשנת 2003 הוחלט להעביר את תיקיהם של יונתן בן-ארצי וחגי מטר, לשיפוט בבית דין צבאי וזאת לאחר שאמצעים משמעותיים ותקופות כליאה ממושכות שנגזרו עליהם בדין משמעותי לא הועילו. בעוד יונתן בן-ארצי טען לסרבנות מטעמי פציפיזם, חגי מטר טען שהוא מסרב לשרת בצה"ל בשל התנגדותו לפעולות הצבא באיו"ש ומתוך רצון לגרום לשינוי פוליטי. בעקבות החלטה זו, מספר סרבנים נוספים (מתן קמינר, אדם מאור, שמרי צמרת ונעם בהט), ביקשו לעמוד גם הם בפני בית הדין הצבאי ולאחד את תיקיהם עם תיקו של מטר, מתוך הזדהות עם עמדותיו. בניגוד להליך המשפטי ביחס ליונתן בן-ארצי, שנסב גם סביב שאלת הכרעת ועדת המצפון בענייננו, החמישה לא עמדו בפני ועדת מצפון, שכן אלו מעולם לא טענו כי מדובר בסרבנות מטעמי פציפיזם.

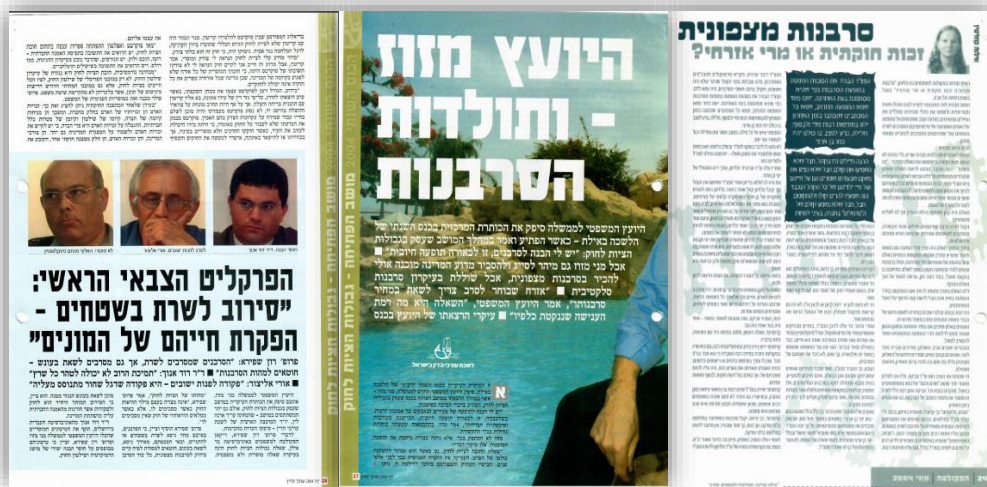
ההליך המשפטי

משפטם המאוחד של החמישה (תיק מט/03/243, 222, 205, 174, 151 **התובע הצבאי נ' טור' מטר ואח'**), נדון לראשונה בבית-הדין הצבאי המחוזי ב-15 באפריל 2003. את הנאשמים ייצג עו"ד דב חנין, פעיל פוליטי במפלגת חד"ש ולימים חבר כנסת מטעמה.

במהלך המשפט, התביעה הצבאית טענה כי מעבר לעובדה כי הנאשמים סירבו פקודה, יש לקחת בחשבון את העובדה כי הנאשמים שואפים לראות אחרים נוהגים כמותם ומסרבים לשרת מתוך תפיסה אידיאולוגית. ההגנה טענה כי הפקודה לגייסם מהווה פקודה לא חוקית, שכן חופש המצפון הוא חלק בלתי נפרד מכבוד האדם שזכה להגנה במסגרת חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. במהלך הדיונים, הסבירו הנאשמים מדוע מצפונם אינו מאפשר להם לשרת בצבא, כאשר המכנה המשותף ביניהם הוא התנגדותם לפעולות הצבא באיו"ש והתנגדותם ל"כיבוש", אשר הביאה אותם למסקנה שמצפונם אינו מאפשר להם לשרת בצה"ל.

בפסק הדין אומצה גישת התביעה הצבאית כי מדובר בסרבנות סלקטיבית. בית הדין קבע כי "הנאשמים אמנם חשים רתיעה מוסרית ואידאולוגית מליטול חלק בצבא אשר לפי אמונתם מבצע פעולות בלתי-מוסריות בעליל. עם זאת, מעשה הסירוב נובע לא רק מרתיעה זאת, אלא גם ואולי בעיקר מרצונם של הנאשמים להביא לשינוי בדעת הקהל בכללה, בדעותיהם והתנהגותם של המועמדים לשירות ביטחון ושל החיילים בסדיר ומילואים, ולבסוף לשינוי במדיניות הממשלה ולסיום הכיבוש". בית הדין הביע ביקורת חריפה על תופעת הסרבנות ככלל, ועל פעולתם של החמישה בפרט כמי ש"מפירים את עקרון השוויון, שוויון בנשיאת הנטל הביטחוני ושוויון בעמידה בסיכונים הכרוכים בשירות הצבאי".

בגזר הדין הוטלו על החמישה שנת מאסר נוספת על הזמן שכבר ישבו במחבוש ובמעצר, והומלץ לשחררם משירות צבאי לאחר השלמת עונשם. ב-7 בינואר 2004 החלו החמישה לרצות את עונשם והועברו לבתי כלא אזרחיים, לאחר שנטען כלפיהם כי נוכחותם בכלא מפרה את הסדר ומסיתה חיילים אחרים לסירוב. בחודש אוגוסט באותה שנה ועדת קיצור העונשים הצבאית החליטה לקצר רבע מעונשם, והחמישה שוחררו ב-15 בספטמבר 2004. בתוספת תקופות המחבוש והמעצר, שהו החמישה בין 21 ל-23 חודשים במאסר, יותר מכל סרבן בהיסטוריה של צה"ל.

כתבות המתייחסות לנושא בכתב בעת "הפקולטה", מאי 2004

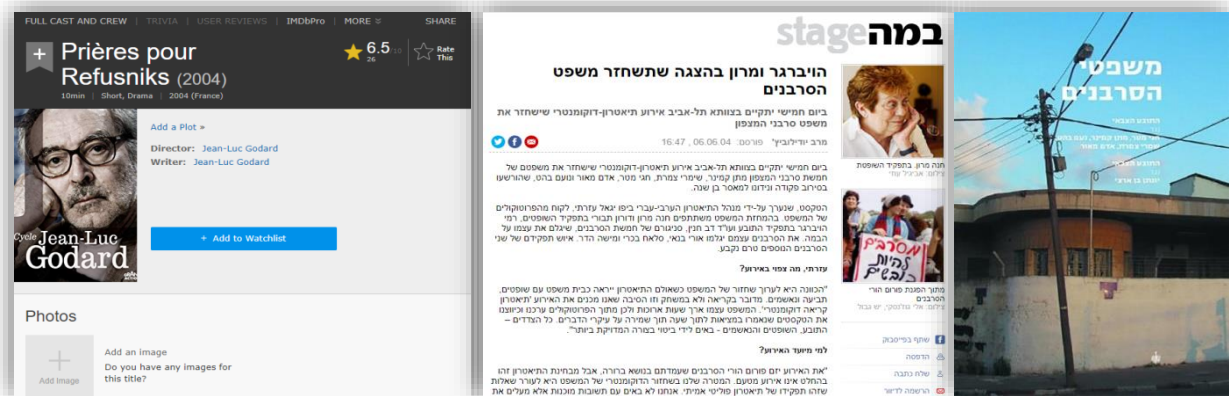
חשיבות הפרשה

הפרשה עוררה שיח ציבורי רחב ביחס לנושא, כאשר לכל אורך המשפט ליוו פעילי תנועות הסירוב, ובמיוחד פעילי "מכתב השמיניסטים", את החמישה והופיעו כדי לתמוך בהם בדיונים השונים. משפחות החמישה הקימו יחד עם הוריו של יונתן בן-ארצי את "פורום הורי הסרבנים" שגייס תמיכה כספית, מוראלית ופוליטית בארץ ובעולם.

הפרשה זכתה לסיקור תקשורתי נרחב בזמן אמת: בתקשורת פורסם בלוג של אחד מהסרבנים בעיצומו של ההליך המשפטי ובעיתונות פורסמו מאמרים שונים מטעם גורמים בכירים בעולם המשפט שעסקו בסוגיה. חלק מהמאמרים אף נענו במכתבים מפורטים שנשלחו לכותביהם על-ידי הפצ"ר עצמו. העיסוק בתופעת הסרבנות אף היה בראש סדר היום של כנסים שונים בפקולטות למשפטים ובכנס השנתי של לשכת עורכי הדין בשנת 2004.

בנוסף, מספר ספרים נכתבו על הפרשה והמשפט עצמו אף שוחזר במסגרת הצגת תיאטרון-דוקומנטרית. בפרשה עסקו מספר סרטים דוקומנטריים, בהם גם הסרט הקצר "Prières pour Refusniks" של הבמאי ז'אן-לוק גודאר, שנוצר ב-2004 בזמן שהסרבנים שהו בכלא.

הפרשה אף מהווה נקודת מפנה ביחס לשכיחות תופעת הסרבנות. שכן למרות העובדה כי תופעת סרבנות המצפון לא נעלמה, וסרבני מצפון סלקטיביים נכלאו אף לאחר מכן, משפטם של חמשת הסרבנים, יחד עם משפטו של יונתן בן-ארצי והחלטות בג"ץ שונות, הוביל לירידה תלולה במספר הסרבנים שנגזרו עליהם עונשי הכליאה. יש הטוענים כי סרבנים רבים החליטו בעקבות פרשה זו שלא להצהיר על סירובם ולהשתחרר מהצבא בדרכים אחרות ("סרבנות אפורה").

כריכת הספר "משפטי הסרבנים"; כתבה באתר ynet על הצגה העוסקת בפרשה; עמוד באתר ביחס לסרט קצר העוסק בפרשה (אתר IMDB Prieres pour Refusniks)

מדוע בחרתי בנושא?

מעבר לעניין הנובע מעצם תופעת הסרבנות והשיח הציבורי סביבה, הפרשה מייצגת מקרה בו נדרש שיתוף פעולה של מחלקות שונות בפרקליטות הצבאית.

בעוד עיקר העיסוק המשפטי במהלך משפטם של החמישה היה בידי התביעה הצבאית, נושא סרבנות המצפון נמצא בליבת העיסוק של מחלקות הייעוץ והחקיקה, שמלווה את ההליכים הללו כחלק מהייעוץ המשפטי לרשויות הגיוס. במהלך חיפוש החומרים בנושא אף מצאתי סקירה מעמיקה של מגמת הדין הבינלאומי בבית הספר למשפט צבאי, העוסקת במשפט משווה של הזכות לסרבנות מצפון.

להרחבה בנושא ראו את המקורות הבאים:

- תיק מט/03/243, 222, 205, 174, 151 התובע הצבאי נ' טור' מטר ואח' ;
- דב חנין, מיכאל ספרד, שרון רוטברד (עורכים), משפטי הסרבנים: התובע הצבאי נגד חגי מטר, מתן קמינר, נעם בהט, שמרי צמרת, אדם מאור. התובע הצבאי נגד יונתן בן ארצי, הוצאת בבל, 2004 ;
- פרץ קדרון (עורך), עד כאן: עדויות של סרבנים, הוצאת חרגול, 2003 ;
- כתבות מאתרים שונים על הרשעתם, ההחלטה לקצר את עונשם, שחרורם מהכלא ושחרורם מצה"ל.
- מרדכי קרמניצר, הסירוב ועונשו, באתר "הארץ" ;
- "הויברגר ומרון בהצגה שתשחרר משפט הסרבנים", אתר ynet, ה-6 ליוני 2004.